

APROXIMACIÓN Á TOPONIMIA MENOR DE PAINCEIROS

Vanesa Touriño Touriño

Introdución

Painceiros é unha das aldeas que, xunto con Armonda, A Lamosa, Moimenta e Paredes, forman a parroquia de Moimenta (Santa María), pertencente ó concello de Campo Lameiro (Pontevedra). A aldea de Painceiros está formada por tres núcleos ou lugares: *O Regueiro*, *O Quinteiro de Riba* e *O Quinteiro de Baixo*.

O traballo realizado, de recollida e análise da toponimia menor da aldea, é moi amplo. Sería imposible tratar tódolos topónimos nesta breve comunicación, pois ascenden a 230. Aquí limitareime a ofrecer unha visión xeral. En principio expoño unha clasificación semántica dos topónimos recollidos e despois, máis pormenorizadamente, tratarei os orotopónimos e os fitotopónimos (e con estes os referidos ós labores do campo).

A miña escolla non é arbitraria. Os topónimos referidos á oronimia son moi abundantes, e os referidos á flora, sobre todo os que teñen que ver coas tarefas do campo, son de vital importancia nun núcleo rural dedicado fundamentalmente á agricultura. Na análise máis pormenorizada fago unha breve descrición dos lugares, pois en ocasións as características do terreo axudan a esclarecer a significación dos topónimos.

Clasificación semántica dos topónimos

Atendendo ós seus significados orixinarios, clasifiquei os topónimos nos seguintes grupos, seguindo unha clasificación semántica convencional (Navaza 1992):

1. Topónimos que fan referencia a características orográficas ou á constitución do terreo: *As Aguilladas*, *A Chan da Ermida*...
2. Relativos á hidrografía e ás augas: *A Fontiña*, *A Rega das Mos*, *Regolaceira*, *O Regueiro de Baixo*, *O Rego das Redes*...

3. Relativas a formas de asentamento humano, tipos de núcleos de poboación ou fórmulas de propiedade. *O Castro, Casal, O Quinteiro de Riba, O Quinteiro de Baixo...*
4. Referidos a construcións ou edificacións diversas: *Cabanelas, A Casanova, A Casa da Torre...*
5. Relativos á flora: *O Acival, Panceiros, A Bugalla (A Bughalla)...*
6. Os quen fan referencia á fauna: *A Alvariza, A Porqueira...*
7. Os relativos a fundacións relixiosas e nomes de santos. *Cruceiro de Baixo, Cruceiro de Riba, A Cruz de Campelo...*
8. Os formados a partir de nomes persoais. *O Amaro, A Rodriga...*
9. Outros. Neste apartado inclúo:
 - 9a. Topónimos relativos ás vías de comunicación. *Camiño da Veiga da Porta, As Pontellas...*
 - 9b. Topónimos que aluden á posición relativa: *A Daquel Cabo, As do Medio, A de Ribas do Camiño...*
 - 9c. Os formados por xentilicios ou sobrenomes que á súa vez derivan de topónimos: *A Cutiana* (relativo a unha persoa que procedía do lugar de *Cutián*), *Vilara* (idem do lugar de *Vilar*)...
 - 9d. Outros de escura significación, para os cales só podo ofrecer hipóteses. Son os seguintes:

A Conla. É o monte máis importante do lugar. Puidera estar relacionado co substantivo *con* ‘rocha’, de probable orixe prerromana, posto que é un lugar moi elevado e extremadamente pedregoso.

A Costa de Bortéal. O segundo elemento semella escuro, mais podería ser alteración dun derivado en *-al* (< *-ALE*) a partir do nome das *abróteas*, nome local da planta que noutras zonas chaman *abróteas*.

As Ichovas. Podería ter relación con *ichó* (< lat. *OSTIOLU*), pero resulta de difícil explicación.

As Maroucas. O dicionario de Eladio Rodríguez recolle *marouca* como ‘muller de mal vestir’. Dálle nome a unha casa e talvez se refire ás antigas donas da casa, pero é moi arriscado afirmalo, pois na actualidade non se conserva memoria da razón do nome.

O Palmanciño. Quizais sexa alteración dun diminutivo da voz castelá *Palomar*, dado que existe a certa distancia unha veiga así denominada (*O Palomar*).

A *Perreita*. É un lugar moi costento. No fondo desta veiga (*veiga* é denominación xenérica local co significado de ‘propiedade’) atópase o río. Puidera ser alteración dun primitivo *Pedra ergueita* ou *Pedra dereita*. As características do terreo nese lugar non contradín a posibilidade de que o primeiro elemento de *Perreita* sexa unha alteración de *pedra*.

Tescampo Redondo. Resulta escuro o *Tes-* inicial. Na documentación escrita que manexamos xa figura o topónimo coa forma actual, polo que non podemos saber se constitúe unha alteración de *Teso do Campo Redondo*, de *Tras Campo Redondo* ou dalgunha outra posible forma orixinaria.

Orotopónimos

Os topónimos que fan referencia á orografía ou constitución do terreo son os seguintes:

As Aguilladas

Os Aguillóns

Estes dous topónimos denominan picos elevados do monte. A realización local é con gheada (As Aghilladas / Os Aghillóns). Están moi próximos entre si, e forman parte da estrema que delimita o territorio da aldea de Painceiros.

Aguillada e *aguillón* teñen correspondencia en substantivos do léxico común. *Aguillada* procede do latín vulgar *AQUILEATA, abreviación de PERTICA *AQUILEATA ou ACULEATA, orixinariamente ‘bastón provisto de aguillón’. *Os Aguillóns* vén do latín vulgar *AQUILEO, -ONIS. Ambos están emparentados con *agulla*. É un topónimo frecuente na toponimia galega, alusivo á formas de orografía aguda e elevada.

As Barrocas

As Barriñas

O primeiro é o nome dun conxunto de veigas e monte inculto, pedregoso. Posúe abundante flora, desde monte baixo (carrasco, toxo, xestas...) ata carballos e algún castaño. O segundo denomina unha casa e ó mesmo tempo unha familia do lugar, orixinaria desa casa (*Susa das Barriñas*, *José das Barriñas*...).

Son quizais topónimos emparentados cos substantivos *barranca*, *barranco*, etc., que se aplican a desniveis no terreo, e posiblemente teñan relación con outros derivados dunha raíz BAR- prerromana, que E. Rivas explica co significado de ‘altura’ (a forma -rr- podería ser enfática). *Barriñas* é o plural do diminutivo de *barra*.

As Buratiñas

Son veigas cercadas por muros de pedra, moi antigos. Foi terreo inculto, agora con eucaliptos, piñeiros e monte baixo. Atópanse situadas nun nivel máis baixo que os seus arredores, nas proximidades do río dos Calvos. O nome contén unha forma diminutiva de *burata*, feminino de *burato*, *buraco*. Son substantivos comúns en gale-

go, que conteñen a raíz indoeuropea, probablemente céltica, **bur-* / **bor-* ('perforar, furar'), que Corominas emparenta coa voz miñota *burgar* 'cava-la terra'. A motivación deste topónimo é clara; a orografía destas veigas, nunha depresión do terreo, ten grande similitude co que coñecemos como *buracos* ou *buracas*.

O Cantiño

É unha veiga de tamaño reducido, cercada con muro de pedra moi antigo. A súa situación é moi recollida, nun recantiño. Utilizada para o cultivo da pataca. Hoxe a ermo, conserva maceiras e viñas.

Estamos ante un diminutivo de *canto*. Segundo Rivas, *canto*, *recanto*, etc. teñen orixe nun preindoeuropeo **can-t-*, cun significado orixinario 'rocha', aínda que logo adquiriu outros significados. Os dicionarios recollen *canto*, *recanto* e *cantón* co significado de 'esquina', e esta ha de ser a motivación que orixinou o topónimo, dada a situación desta veiga.

Chan da Batalla

Chan da Carballeira

Chan da Lagoa

A Chan da Ermida

A Chan da Lama

A Chan da Susana

Os Chans

A Pedra Chan

No galego da zona, na forma *chan* conflúen o masculino e o feminino correspondentes ó latín PLANU, PLANA. Son substantivos comúns na fala e na toponimia locais. Nos topónimos *Chan da Batalla*, *Chan da Carballeira* e *Chan da Lagoa*, a ausencia do artigo non permite coñecer o xénero orixinario *chan*. Todos eles son zonas planas situadas no monte; o segundo posúe restos de arte rupestre, en concreto escenas de equitación. *Chan da Lagoa* é o nome dun monte frondoso e húmico, onde en inverno se forma unha lagoa. *A Chan da Ermida* é unha zona de monte baixo, próxima ó núcleo de casas. *A Chan da Lama* é un monte dedicado a pasto de vacas e bestas; noutro tempo nese lugar recollíase toxo para o estrume. En *A Chan da Susana*, nome da parte chá por onde pasa a estrada e do conxunto de veigas inmediatas, o segundo elemento é un antropolónimo feminino. *Os Chans* son veigas nun terreo pouco produtivo onde antes se cultivaba centeo; na actualidade é monte inculto. En tódolos casos precedentes, *chan* é substantivo (masculino ou feminino); en *A Pedra Chan*, nome de veigas de labor e parte de monte onde abundan as laxas, *chan* é o adxectivo feminino.

Esta forma está moi presente na toponimia local, o que se explica pola orografía do lugar, situado nun pequeno val, onde chans delimitan lugares moi concretos.

Costa da Carga (Costa da Cargha)

A Costa de Bortéal

A Costa dos Valiños

Costa procede do latín *COSTA*, ‘costado, lado do corpo’, que en romance adquiriu tamén o significado de ‘costado ou lado dunha montaña’. *A Costa da Carga* é o nome dunha zona en pendente, de monte e de veigas dedicadas fundamentalmente á herba seca para o gando. A Costa de bortéal e A Costa dos Valiños están situadas no monte, a segunda preto do río.

Coto da Pereira

O Coto das Carballas

O Coto do Carope

O Coto dos Fornos

Coto dos Miñóns

Cotedeiras

Todos estes topónimos están situados no monte, nas zonas máis elevadas. É un tema moi frecuente na toponimia galega. Temos preto de 200 topónimos maiores.

Posiblemente con orixe na base prerromana **cott*, ‘prominencia, altura rochosa’. Voces derivadas: *cota* ‘parte oposta a un fío’; *cotarelo* ‘montículo’; *cote* ‘anaco pequeno de terreo’; *cotelear* ‘dar cabezadas’.

Polo que respecta ó segundo elemento, no topónimo *Coto da Pereira*, teño que salienta-la dúbida sobre a súa procedencia. *Pereira* pode estar relacionado coa árbore homónima, pero tamén con lugares altos e pedrosos. O lugar ten relación con ambas cousas, por un lado danse os estripos¹, e por outro, hai abundancia de pedras.

O Curuto

Dálle nome a unha casa. Situada nunha das zonas máis altas do núcleo habitado do lugar.

Estamos ante un tema antigo pero aínda vivo en Galicia. E. Rivas fala dunha liña evolutiva: : *rocha* → *monte ou alto* → *terreo duro* → *valado*. Sería unha variante da raíz **kar-*, **kor-* ‘rocha’. Dada a súa antigüidade a semántica variou. Neste caso concreto, a motivación do topónimo debería-se á altitude do lugar.

O Outeiro das Senlas

O primeiro elemento deste topónimo procede do adxectivo *ALTUS*, empregado para designar sitios elevados, como é o caso.

Ernout, xa daba conta, segundo E. Rivas, da aplicación do derivado *ALTUM*, *ALTARIUM* á orografía, podería ser un sinal do influxo da Igrexa nos primeiros anos do cristianismo. Na toponimia galega é o radical *OUT-* o de máis espallamento.

Polo que respecta ó segundo elemento, puidera estar relacionado co verbo *asenlar*, palabra viva na zona, co significado de divisar, mirar dende un alto.

A Pedra Pinta

Leira da Pedra

Son veigas, en zona chan. Grande produtividade. Cultivo de todo tipo: millo, pataca, xudías...

Espedregada

Zona do monte moi pedregoso, abundancia de laxas.

Son topónimos con significación evidente, todos teñen presenza de laxas.

Pena Redonda

Zona agreste de pedra pequena. Moi preto do núcleo habitado do lugar.

A procedencia puidera estar na raíz PENN- / PINN- ‘rocha’. Varias versións sobre a orixe (dende precéltica e preibérica (Bourciez e Alvan) a italo-celta (Dauzat e Rostaig)).

Do que si podemos estar seguros é da cantidade de topónimos que posúen esa raíz. Nunha rexión tan montañosa, como é Galicia, non estraña. Cando menos 670 topónimos maiores, proceden desta raíz oronímica.

As Piñeiras

Con este topónimo denomínase unha das casas do lugar. E ó igual que nos outros casos, á familia que nela vivía. Segue habitada pero non permanentemente.

Pola súa homonimia é difícil saber se procede dunha base oronímica (PENN-/PINN- ‘rocha’) ou cumpriría encadralo no apartado de fitonimia, pola súa relación co latín *pinum* ‘piñeiro’. O estudo do lugar é decisivo para aclaralo. O motivo polo que o incluíu neste apartado, está na abundancia de pedras que alí hai, que incluso dificultou, no seu momento, a construción da casa.

As Valiñas

Denomina unha casa. Hoxe aínda habitada.

A Valiña Cova

Zona moi montañosa, a inculto. Máis preto do núcleo urbano do lugar.

O Valiño

Son veigas.

Os Valiños

Situado no monte.

Muíño dos Valiños

Estamos ante un topónimo, procedente do latín VALLIS, moi frecuente na zona, non só no lugar, tamén no resto da parroquia. É significativa a convivencia da forma máis antiga (a feminina) coa máis recente (a masculina). Trátase dunha forma que acabou sendo un apelido moi común na zona.

Fitotopónimos

O Acival

Monte alto.

Fonte do Acivo

Situada no alto do lugar. Én un regueiro que chega a unha fonte, non hai moitos anos abundaban os acevos.

O Acivo

É un conxunto de veigas, moi próximas á estrada pola que se chega a Painceiros.

O étimo de *Acivo*, procede dunha variante vulgar latina de AQUIFOLIUM. Sería unha palabra composta de *folium* ‘folla’ e o radical *ac-*, de *acuere* ‘ser agudo’.

Derivado deste *acivo*, é *Acival*, con sufixo abundancial, que xa se deu no romance.

Os acevos son árbores ou arbustos moi comúns nesta aldea.

Bouza de Quintas

Sitúase na faldra do monte da Conla. Neste lugar abundan as xestas e as urces.

Gonzalo Navaza² resume as diversas hipóteses sobre a orixe: Gonçalves Viana emparenta esta voz co adxectivo latino *balteus*, *-ea* ‘o que cingue’ (tamén defendido por Meyer Lübke e J.P. Machado).

Por outro lado H.Meier, emparenta a voz con *busto*, deverbal de **bustiare* ‘queimar’. En desacordo con esta hipótese, Piel fala dun posible substrato galaico que dese xa no latín medieval a forma *bauza*. Krüger tamén propón unha orixe prerromana **bauttia*, ó igual que E.Rivas, emparentándoa cun substrato preindoeuropeo, concretamente euroafricano, *balsa*.

A Bugalla (A Bughalla)

Dálle nome a unha casa. Situada nun alto.

Este topónimo fai referencia ós *bugallos* das árbores, principalmente dos carballos, son esas excrecencias en forma de bóla que se dan nas árbores. E. Rivas parte da suma da forma latina *baca* ‘baga’ + **gallea*, do latín *galla* ‘agalla’. Pero tamén sabemos dunha posible base celta **bullaka* ‘pústula’.

Este topónimo, chegou a ser un apelido moi común (na forma masculina).

A Carballa Canceeira

A Carballeira do Rei

Parte do monte moi alta. Vexetación de carballos e acevos fundamentalmente.

A Carballeira

Zona con dúas partes diferenciadas, unha ten carballos e outra veigas cultivadas.

O Carballo Grande (O Carballo Ghrande)

Dálle nome a unha casa.

Segundo a Sarmiento, *carballo* derivaría do latín *quercus*, da forma QUERQUALIO, para dar logo CARQUALIO e de aí *carballo* (Vegetables, 484). Hoxe crese que *carballo* é prerromano, procedente de *carba*, máis un sufixo *-ALIU.

O significado desta raíz CARB-/ CARV- semella ser ‘ramaxe’. Planta de terreo frágil, de rocha, planta dura de **kar-* ‘rocha’.

A importancia do carballo en Galicia é enorme. Os topónimos maiores e menores son incontables.

O Nabal

As Nabeiras

O Nabal é un topónimo moi frecuente nesta aldea. Ten o significado de horta onde se cultivan produtos básicos, como cebolas, porros, verzas.... Hai uns cinco nabais (*O Nabal da Sobreira, O Nabal das Piñeiras...*).

Derivados de *nabo*. Procedente do latín NAPU ‘nabo’, latín vulgar *napale* ‘plantación de nabos’. Co abundancial *Nabal* e *Nabeira* ‘terra de nabos’.

As Nogueiriñas (As Nogheiriñas)

Son veigas cultivadas.

Procedente da base latina *nuce*. Nogueiriña, diminutivo de Nogueira, do latín vulgar **nucaria* ‘nogueira’. Segundo Sarmiento, creouse *nucaria*, de xeito paradigmático con *piraria, matianaria, ficaria...* E. Rivas xa constata a presenza de *nucarium* ‘plantación de nogueiras’ e *nucarius* ‘nogueira’.

Painceiros

É o nome desta aldea.

O Peizal

Son veigas cercadas, coñecidas pola gran calidade do millo que alí se cultiva.

Ambos fan referencia ó *paínzo* (do latín vulgar *paniciu*). Tamén coñecido como *millo miúdo*. Foi cultivado durante moito tempo neste lugar.

As Pereiras

Son veigas moi pequenas. Antigamente dedicadas ó millo restebeiro e ó centeo. Agora con presenza de eucaliptos e estripos.

Navaza Blanco³ fala da posible confusión entre os derivados de PETRA ‘pedra’ (*petrariu*) e os derivados de *pirum* ‘pera’ (*pirariu*). A documentación antiga que consultei non esclareceu esta dúbida. Non descarto ningunha das posibles orixes, porque o lugar é algo pedregoso, pero, como xa indiquei, alí danse os *estripos*, cun froito coñecido como *pero*.

O Salgueiro (O Salgheiro)

Os Salgueiriños (Os Salgheiriños)

A orixe do termo estaría no termo latino SALICE (latín vulgar **salicariu*). É unha árbore moi común, de zonas húmidas, principalmente.

A Sobreira

Neste caso dálle nome a unha casa, polo tanto tamén a unha familia.

A súa orixe está no latín *suberaria*, é o nome galego máis común para designar ó *Quercus suber*.

O Souto

A Chan do Souto

Dálle nome a unha casa, polo tanto a unha familia. Tamén son as veigas máis achegadas, dedicadas ó pasto, ó cultivo de pataca e ás viñas. *A Chan do Souto* é o lugar polo que, na actualidade, pasa a estrada principal.

O Urcedo

Dálle nome a unha casa, nunha zona na que abundan as urces.

É o substantivo *Urce*, co engadido do sufixo abundancial. A raíz procedente do latín ?LEX, -?CIS.

O Toxalciño

Dálle nome a un conxunto de veigas, con abundante vexetación. Principalmente, ten toxos e xestas, en tanta cantidade, que hai tempo que se dubida sobre a localización das estremas.

Estamos ante un abundancial de *toxos*. Procedente dunha posible base prerromana *T?JU.

Topónimos referidos a labores agrícolas

O Agro Novo (O Aghro Novo)

Son veigas moi próximas ó río.

Os Agros (Os Aghros)

Son veigas situadas no alto da aldea.

Estes topónimos teñen a súa orixe no latín *ager*, *agri* ‘campo’. Corominas fala de dúas acepcións, ‘extensión de terra de labranza e territorio dunha cidade’. Entrando na antigüidade coa segunda acepción, e despois en calidade de cultismo para a vida moderna; en Galicia entrou coa primeira acepción (nalgúns casos entre o semicultismo e o popular).

A Cavadiña

Muíño da Cavadiña

Este participio do verbo *cavar* (do latín CAVARE), fai referencia a outro dos procesos necesarios para o posterior cultivo dunha veiga. Neste momento, a voz *cavar* foi desprazada polo sinónimo *sachar*.

Cachadiña(s)

Son veigas cercadas, tiveron monte, agora piñeiros, eucaliptos, carballos...

A Cacharela

É terreo comunal, cachado no seu tempo polos veciños, agora con monte baixo.

As Cachupeiras

Son veigas moi húmidas, usadas para o pasto do gando e a recollida de herba.

Son topónimos derivados do latín vulgar *capulare* ‘cortar’, latín tardío *capp(e)lare* ‘cortar, dividir’. *Cachar* é unha voz moi común en Panceiros, co significado de prepara-la terra para o cultivo.

Cachadiña é o diminutivo de *cachada*, mentres que *Cacharela* é un intermedio, **cáchara* (*pillara*, *bugállara*), con sufixo diminutivo.

A Cernadiña

Muíño da Cernada

Cernadas

Son veigas de cultivo, situadas preto do río.

Estes topónimos están relacionados cun proceso agrícola moi común. Despois de cavar ou rozar un monte, cómpre queima-los restos.

Seguindo a Cabeza Quiles, a orixe deste topónimo estaría en *(*terras*) *cineratas* ou *incineradas*.

Fabeiro

Este lugar forma parte do monte, e está no linde con A Lamosa. Caracterízase por ter toxos e piñeiros, ademais de pedras moi pequenas, moi semellantes ás fabas. Este parecido pode se-la causa desa denominación. Os informantes falan desa similitude e da súa utilización en xogos infantís. Ó non atopar outra explicación, non descarto esta hipótese.

Vesadiñas

Son veigas cultivadas, polas que transcorre unha présa de auga. Nelas dáse o millo, herba para o gando, horta...

É un diminutivo procedente do latín (*terra*) *versata* ‘terra labrada con arado’, do latín *versare* ‘dar volta’.

BIBLIOGRAFÍA

- Cabeza Quiles, F. (1992): *Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu significado*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Corominas, J. e Pascual, J. A. (1987): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Editorial Gredos.
- Navaza, Gonzalo (1992): «Limiar», en Cabeza Quiles, F., *Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu significado*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Sacau Rodríguez, G. (1996): *Os nomes da terra de Vigo. Estudio Etimológico*. Instituto de estudos vigueses. Vigo.
- Sarmiento, Fr. Martín (1998): *Onomástico etimológico de la lengua gallega*. Edic. J.L. Pensado. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Rivas Quintas, E. (1982): *Toponimia de Marín*. Anexo 18 de *Verba*. Santiago: Universidade de Santiago de Compostela.
- Rodríguez González, E. (1980): *Diccionario enciclopédico galego-castelán*. Galaxia. Vigo.

NOTAS

1. *Estripo*: nome polo que se coñece nesa zona á árbore que dá peros (peras bravas).
2. Navaza Blanco, G. Tese de doutoramento inédita.
3. Navaza Blanco, G. Tese de doutoramento inédita.